

Ігор Шніцер
(Ужгород)

ДІЯЛЬНІСТЬ ПРИБІЧНИКІВ ЛЮДАЦЬКОГО РЕЖИМУ В ЧЕХОСЛОВАЦЬКІЙ ДЕРЖАВІ (1945 – 1947 рр.)

У статті висвітлено причини активізації діяльності прибічників людацького режиму в Чехословаччині в 1945–1947 рр. та формування підпільних груп, учасники яких виступали за відродження Словацької держави. Головну увагу в статті автор приділяє аналізу діяльності на словацьких землях «групи Халмовського» та «групи Мелцера», з'ясовує причини поступового занепаду людацького підпільного руху.

Ключові слова: Чехословаччина, Словаччини, людацький режим, Йозеф Тісо, підпільний рух, «група Халмовського», «група Мелцера», католицька церква.

Авторитарний націоналістичний режим Йозефа Тісо та його співпраця з нацистською Німеччиною дискредитували ідею самостійної словацької державності. Як наслідок, більшість словаків після 1945 року відносно легко відмовилася від неї на користь чехословацької держави з особливим статусом словацьких земель. Однак були й ті, хто залишився відданим людацькій ідеології та розгорнув у відродженій Чехословаччині підпільну боротьбу з метою домогтися відродження Словацької держави.

Діяльність прибічників людацького режиму у повоєнній Чехословаччині залишається майже недослідженою у вітчизняній історіографії. У Словаччині окремі аспекти цієї проблеми висвітлено у працях М. Медвецького, Й. Корчека та ін. Цікавий матеріал про діяльність людацького підпілля в Чехословаччині 1945–1947 рр. містять фонди Н-746 та Н-747 Архіву сил безпеки у Празі.

Суспільно-політична криза у Словацькій державі другої половини 1943–1944 рр. привела до деморалізації прибічників людацького режиму та зростання впливу політичної опозиції¹. Представники останньої не підтримували ідею збереження Словацької держави та виступали за відродження спільної держави чехів і словаків на засадах повного рівноправ'я двох братніх народів. У Маніфесті Словацької національної ради від 4 лютого 1945 р. зазначалося, що «за домовленістю з представниками чеської нації встановимо взаємовідносини словаків і чехів в новій Чехословаччині на основі цілковитого рівноправ'я, щоб у Словаччині словаки, а чеських землях чехи мали свою владу, в той час, як центральний сейм (парламент) і

центральної уряд будуть керувати спільними питаннями єдиної й неподільної держави»².

Представникам політичної опозиції у боротьбі за відродження Чехословаччини сприяла внутрішньо та зовнішньополітична ситуація в Словаччині. Зокрема, поступова втрата людацьким режимом контролю над інститутами, які мали гарантувати його міць та безпеку, та геополітичні зміни в регіоні Центральної Європи. За таких обставин президент Йозеф Тісо та його найближче оточення розраховували на допомогу американських словаків³ та відданих режиму осіб всередині держави. На березень 1944 р. Глінківська словацька людова партія (ГСЛП) нараховувала у своїх лавах 300 тисяч осіб та мала 45 117 активних функціонерів у місцевих, 2 100 – в окружних, 144 – в жупних і 60 – в центральних органах влади⁴. За підрахунками історика І. Вовканича, після Словацького національного повстання 1944 р. масова членська база людацької партії частково скоротилася, але функціонерський апарат – ні. Дослідник говорить про 45–47 тисяч активістів ГСЛП⁵, які не тішилися перспективою радянського визволення Словаччини навесні 1945 р. та готові були продовжувати боротьбу за людацькі цінності та ідеали. На організацію людацького підпілля керівництво Словацької держави виділило чималі кошти⁶. Вища вождистська школа Глінківської молоді (далі ГМ) та табір ГМ в Секулях здійснювали підготовку кадрів для майбутньої підпільної діяльності⁷ з метою відновлення незалежності Словаччини⁸. Представники режиму Йозефа Тісо планували створення розгалуженої мережі підпільних організацій, члени яких мали пропагувати людацьку ідеологію та водночас вести боротьбу проти нової чехословацької влади.

Успішна наступальна операція радянських військ прискорила еміграцію за кордон президента Йозефа Тісо та його найближчого оточення. На початку квітня 1945 р. до Австрії виїхало близько 1,5 тисячі представників людацького режиму та членів їх родин. Озброєні групи «гардистів», жандармів та залишки військових частин, через Моравію та Чехію, спробували втекти на німецькі землі. Згідно з тісовсько-гітлерівськими домовленостями в місті Ейдхоффен навіть була створена спеціальна Словацька евакуаційна комісія.

Загальна кількість політичних утікачів та емігрантів зі Словаччини навесні 1945 р. не перевищувала 15 тисяч осіб⁹. Іншими словами, більша частина прибічників людацького режиму залишилася в Словаччині. За підрахунками істориків, у 1945 р. емігрувало лише 5% загалу ГСЛП. Інші, а це майже 280 тисяч осіб, залишилися в повоєнному словацькому

суспільстві¹⁰. Саме на їх підтримку розраховував президент-втікач Йозеф Тісо, коли під час свого радіовиступу 27 квітня 1945 р. заявив, що Словацька держава продовжує існувати, оскільки живе та діє її президент та уряд¹¹. Показово, що представників чехословацької влади політик назвав узурпаторами, що діють під прикриттям більшовицької армії.

Відносно затишшя прибічників людацького режиму тривало недовго, і вже у липні–серпні 1945 р. в Словаччині спостерігається їх активізація. Саме в цей час з-за кордону повертаються окремі функціонери ГСАП, які й взяли на себе відповідальність за організацію перших підпільних груп. Серед них варто виокремити «групу Халмовського». Ініціатором її створення в районі Топольчан був випускник Вищої вождистської школи ГМ та співробітник відділу розвідки Генерального штабу ГМ Штефан Халмовський. Активну діяльність «група Халмовського» розпочала після відповідних рішень на нараді 15 серпня 1945 р.

Головними завданнями «групи Халмовського» проголошувалися боротьба з комунізмом, захист християнського світогляду місцевого населення та відновлення Словацької держави в межах федеративної Чехословаччини або Центральноєвропейської федерації. Як говорив Штефан Халмовський, «нашій нації, хоча вона і жила в незалежній словацькій державі, загрожувала у випадку німецької перемоги велика небезпека – смерть у морі неоязичницького нацизму. Тепер після перемоги над Німеччиною загрожує їй також велика небезпека... поневолення більшовицьким комунізмом, його ідеологією...»¹². Водночас він усвідомлював, що для багатьох словаків лідери людацького режиму є «військовими злочинцями»¹³ через співпрацю з нацистською Німеччиною у роки війни.

Члени «групи Халмовського» планували збирати актуальну інформацію про ситуацію в країні для представників людацького екзилу. У своїй діяльності вони мали дотримуватися чітких правил: діяти конспіративно, шпигувати за чехословацькими урядовцями та усіма тими, хто активно співпрацює з новою владою. Учасникам підпілля також рекомендували не відмовлятися від посад в органах державної влади, щоб мати можливість «руйнувати панівний режим із середини». Наприклад, член Групи Альберт Пучік навіть подав заяву про вступ до лав Комуністичної партії Словаччини¹⁴.

Цікавими були погляди керівництва «групи Халмовського» на міжнародну ситуацію у світі. На їх думку, в найближчому майбутньому військово-політичне протистояння США і СРСР мало перерости у справжню війну. Вважали, що пере-

мога США у цій війні змінить геополітичну ситуацію в регіоні та дозволить відродити Словацьку державу. Керівництво «групи Халмовського» планувало озброїти своїх членів, аби у вирішальну хвилину вони мали змогу воювати на боці США. У майбутньому наявну зброю члени підпілля планували використовувати для «підтримання правопорядку» в Словаччині та «ліквідації осіб, що провинилися»¹⁵.

Не забувало керівництво «групи Халмовського» й про важливість пропаганди людацької ідеології серед словаків. З цією метою ними було відновлено видання партійної газети «Словак». Діяльність Групи фінансувалася власним коштом її членів. Водночас керівники підпілля шукали можливість отримати доступ до фінансових фондів режиму Йозефа Тісо.

Окремим аспектом діяльності «групи Халмовського» була її співпраця з колишнім окружним секретарем ГСЛП, заступником колишнього командувача підрозділу з надзвичайних ситуацій Глінківської гвардії у Златих Моравцях Антоном Кшинантом. Останній переховувався від органів правосуддя, оскільки йому загрозувало ув'язнення за організацію каральних заходів проти представників руху Опору в роки війни. Результатом співпраці «групи Халмовського» з Антоном Кшинантом стало створення підпільної організації прихильників забороненої ГСЛП. Вона діяла в районі Златих Моравців та поступово планувала поширити свою діяльність й на інші регіони Словаччини. Передбачалося, що агентурна мережа «Генерального секретаріату ГСЛП» існуватиме в кожному муніципалітеті та складатиметься передусім з патріотично вихованої молоді, яка чітко виконуватиме розпорядження керівництва. Лише одна людина з осередку, як правило керівник, могла мати контакти з іншим осередком. Кожен член осередку мав дбати про людацьку пропаганду та відкрито критикувати нову чехословацьку владу. «Група Халмовського» активно співпрацювала з прибічниками людацького режиму в Братиславі, Ружомберку, Тренчині та інших містах Словаччини.

На певному етапі на порядку денному лідерів підпілля постало питання про створення загальнословацької організації прибічників людацького режиму. Згідно з даними служб безпеки, з цією метою було проведено Велику нараду в Трібечі за участю Антона Кшинанта, Штефана Халмовського, Йозефа Віцена та Бачкора. Однак, в силу різних обставин, до конкретних рішень тоді справа так і не дійшла¹⁶.

Наприкінці листопада 1945 р. діяльність членів «групи Халмовського» було викрито. Штефан Халмовський та інші члени підпілля були заарештовані¹⁷. До Різдва 1945 р. нечис-

ленні підпільні групи, пов'язані зі Штефаном Халмовським припинили свою діяльність. Однак це не привело до занепаду усього підпільного руху. У січні-лютому 1946 р. правоохоронні органи фіксували появу листівок антидержавного змісту в різних регіонах Словаччини.

Серед підпільних груп 1945-1947 рр. заслуговує на увагу діяльність так званої «групи Мелцера». Вона була створена в 1945 р. в Жиліні з метою протидії новій чехословацькій владі та реалізації програми Йозефа Тісо у тісній співпраці з людацьким екзилем¹⁸. Першою назвою групи була «ВЕСНА» («VESNA»), але згодом вона була змінена на «Тісові регулярні частини» (далі ТРЧ)¹⁹. Головними завданнями групи проголошувалися: відновлення незалежності Словаччини, створення мережі підпільних організацій, розповсюдження друкованих людацьких агітаційних матеріалів, співпраця з представниками екзилу. Керівники «групи Мелцера» розраховували на допомогу США. Вважали, що можлива в найближчому майбутньому американсько-радянська війна підготує ґрунт для відродження Словацької держави²⁰.

До середини 1946 р. діяльність «групи Мелцера» була зосереджена на агітаційній роботі серед місцевого населення. Завдяки їй групі вдалося заручитися підтримкою національно свідомих учителів, чиновників, студентів, священиків, а також приватних підприємців. Усі вони давали присягу з обіцянками сумлінно працювати у дусі людацької ідеології, сліпо та без вагань виконувати накази керівництва та ніколи не зраджувати організації, навіть ціною власного життя.

Станом на серпень 1947 р. «Тісові регулярні частини» мали свої відділення в містах та околицях Жиліни, Тренчина, Братислави, Нових Замків, Ружомберку, Банської Штявниці, Зволена, Кошиць та ін. Їх діяльність була спрямована проти Чехословаччини та представників нової влади. Члени підпілля розповсюджували агітаційні матеріали, а з часом планували перейти до збройної боротьби проти республіки. У травні 1947 р. відбулося об'єднання Жилінської групи з Бансько-Штявницькою, і разом вони розпочали підготовку до збройного повстання проти чехословацької влади. Планувалося, що повстання розпочнеться 15 серпня 1947 р. о 19.00 місцевого часу з умовного сигналу по радіо «Мисливці, застрельте сокола у вашому районі»²¹. Однак реалізувати цей план учасникам підпілля не вдалося. Наприкінці 1947 – на початку 1948 рр. органи державної безпеки викрили та припинили діяльність підпілля. До суду було передано справи на 90 з 365 підозрюваних осіб²².

Важливим напрямком діяльності людацького підпілля у відродженій Чехословаччині була мобілізація суспільної думки на захист та звільнення з в'язниці Йозефа Тісо. 2 грудня 1946 р. у Братиславі розпочався судовий процес над колишнім президентом Словацької держави. Його звинувачували у сепаратизмі, злочинах проти людяності, співпраці з нацистською Німеччиною та придушенні Словацького національного повстання 1944 р. На початку січня 1946 р. католицькі єпископи Словаччини підготували та надіслали до Словацької національної ради спеціальну петицію на захист Йозефа Тісо. У ній зазначалося, що президент Словацької держави завжди намагався діяти в інтересах словацького народу та у своїй діяльності керувався «благими намірами»²³. Підтримка католицької церкви допомогла представникам підпілля в організації публічних акцій на підтримку в'язня. Перша з них відбулася у Пештянах 19 березня 1947 р. За нею аналогічні акції пройшли в Новому Месте над Вагом, Трнаві та інших містах й селах західної Словаччини²⁴. Страта Йозефа Тісо у квітні 1947 р. зміцнила опозиційні настрої частини словацького суспільства, але не привела до масових акцій протесту проти чинної влади. Правда, мала місце спроба розповсюдження на словацьких землях листівок на захист «безневинно страченого» Йозефа Тісо²⁵.

Члени людацького підпілля у повоєнній Чехословаччині мали підтримку з боку окремих ієрархів католицької церкви. На нашу думку, у цьому не було нічого дивного, зважаючи на своєрідне поєднання національної та релігійної течій у людацькій ідеології. Члени підпілля відкрито засуджували антирелігійну політику чехословацької влади, яка ображала релігійні почуття словаків, а католицька церква на певний час стала центром єднання словаків, незадоволених стратою Йозефа Тісо.

Отже, падіння авторитарного режиму Йозефа Тісо та відродження чехословацької держави не ознаменували цілковитої відмови словаків від людацької ідеології. Ідея самостійної словацької державності стала ключовою у формуванні підпільного руху в Чехословаччині 1945–1947 рр. Його учасники виступали на захист Йозефа Тісо та усіх переслідуваних новою владою осіб, відстоювали інтереси католицької церкви, відкидали комунізм та співпрацю з Радянським Союзом. Організаторами підпільних груп переважно виступали колишні функціонери ГСЛП, які спирались на патріотично налаштовану молодь та розраховували на підтримку людацького екзилу й США.

Можемо констатувати, що людацький підпільний рух в Чехословаччині в 1945-1947 рр. не мав масового характеру. І справа не тільки в тому, що значна частина словаків після 1945 р. доволі легко відмовилася від ідеї словацької державності. Прорахунки режиму Йозефа Тісо у внутрішній та зовнішній політиці, придушення Словацького національного повстання 1944 р. суттєво звузили соціальну базу людацтва. І навіть підтримка католицької церкви не могла цього компенсувати. Як наслідок, людацька ідеологія поступово втрачала свою актуальність серед словацького населення Чехословаччини.

Примітки:

1. Боровець І. Суспільно-політична криза у Словацькій державі (друга половина 1943 – серпень 1944 рр.). *Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи*: збірник наукових праць. 2011. Вип. 2. С. 151.
2. Manifest Slovenskej národnej rady (4. februára 1945). *Dokumenty slovenskej narodnej identity a štátnosti*. Bratislava, 1998. Zv. I. S. 397.
3. Medricky G. Minister spomina. Bratislava: Vyd. Litera, 1993. S. 272.
4. Liptak L. Slovensko v predvečer prevratných udalosti. *Slovensko na konci druhej svetovej vojny (stav, východiská a perspektívy)*. Bratislava: Historický ústav SAV–Národná rada SR, 1994. S. 14.
5. Вовканич І. Чехословаччина в 1945-1948 роках: Нарис історії перехідного періоду. Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2000. С. 156.
6. Archiv bezpečnostních složek Praha. Fond H-746. Ilegálne protištátne hnutie na Slovensku. Vznik ilegálneho hnutia. S. 1.
7. Archiv bezpečnostních složek Praha. Fond H-747. Zpráva o realizovaných ľudácko-fašistických protištátných prípadov. Prípád KOMANERA a spol. S. 1.
8. Archiv bezpečnostních složek Praha. Fond H-747. Zpráva o realizovaných ľudácko-fašistických protištátných prípadov. Prípád MELCER a spol. S. 4.
9. Вовканич І. Чехословаччина в 1945-1948 роках... С. 157.
10. Там само.
11. Korček J. Modifikácie režimu Slovenskej republiky. *Slovensko na konci druhej svetovej vojny (stav, východiska a perspektívy)*. Bratislava: Historický ústav SAV–Národná rada SR, 1994. S. 28.
12. Medvecký M. Za červené Slovensko. Štátna bezpečnosť a politické spravodajstvo na Slovensku v rokoch 1945 – 1948. Bratislava, 2011. S. 158.
13. Ibidem. S. 154.
14. Ibidem.

15. Archiv bezpečnostních složek Praha. Fond H-746. Ilegálne protištátne hnutie na Slovensku. Vznik ilegálneho hnutia. S. 2.
16. Ibidem. S.5.
17. Medvecký M. Za červené Slovensko... S. 165.
18. Archiv bezpečnostních složek Praha. Fond H-747. Zpráva o realizovaných ľudácko-fašistických protištátných prípadoch. Prípád MELCER a spol. S. 3.
19. Ibidem. S.4.
20. Ibidem.
21. Ibidem.
22. Ibidem.
23. Memorandum slovenských biskupov v záležitosti Dr. Jozefa Tisa predložené Predsedníctvu SNR 8. januára 1946. Mikuš J. Slovensko v dráme Európy. Martin: Matica slovenská, S. 361.
24. Archív Ústavu pamäti národa. Fond A. Ústredné útvary štátnych a bezpečnostných orgánov. II. Fondy ústredných útvarov unitárneho štátu 1945-1969. 1 ič 14. Situácia na Slovensku – material spracovaný v r. 1947-1948.
25. Lacko M. Tiso v podzemí a u politických väzňov po roku 1945. *Dr. Jozef Tiso v pamäti národa*. Zborník z konferencie v Rajci 12.10.2017. Partizánske, 2019. S. 54-55.

Ihor Shnitser

ACTIVITIES OF THE `LUDAKS` REGIME SUPPORTERS IN THE CZECHOSLOVAK STATE (1945-1947)

The article highlights the circumstances of the intensification of supporters of the Ludáks regime in Czechoslovakia 1945-1947 and the formation of clandestine groups whose members advocated the revival of the Slovak state. The author focuses on analyzing the activities of the `Khalmovsky's group and the Meltzer's group in the Slovak lands. The author finds out their achievements and miscalculations, the reasons for the gradual decline of the human clandestine movement.

Key words: Czechoslovakia, Slovakia, Ludáks regime, Jozef Tiso, clandestine movement, Khalmovsky's group, Meltzer's group, Catholic Church.

Отримано: 6.04.2021